

Mijn broeders hoeder

Naar een gezelschappelijke psychiatrie

Gert Schout

Mijn broeders hoeder

Naar een gezelschappelijke psychiatrie

Gert Schout

ISBN 978 90 8560 428 0

NUR 875 / THEMA JKSM / BISAC MED058180

© 2026 Uitgeverij SWP Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd bestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

All rights are reserved, including those for text and data mining, AI training and similar technologies.

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1

Inleiding

1.1	Ontschuldiging, pretenties en het laaghangend fruit	9
1.2	Bodemverrijking	10
1.3	Handelingsvermogen	12
1.4	Wij bewerkstelligen psychiatrie	15
1.5	Wachtlijsten en cherrypicking	18
1.6	Onderwijs in plaats van hulpverlening	21
1.7	Zelf niet buiten schot	23
1.8	Werkwijze	24

Hoofdstuk 2

Twee gebouwen

2.1	Inleiding	27
2.2	Het eerste gebouw	29
2.3	Het tweede gebouw	34
2.4	Tussen beide gebouwen	40
2.5	Hoge gronden en moerassig laagland	45

Hoofdstuk 3

Nederland als transactioneel laboratorium

3.1	Inleiding	49
3.2	Twee verhalen: relationeel versus transactioneel	51
3.3	Maakbaarheid in de Nederlandse psychiatrie	55
3.4	Handelingsvermogen ondersteunen	59
3.5	De openbare geestelijke gezondheidszorg (oggz) als casus	61
3.6	Conclusie	63

Hoofdstuk 4

De hegemonie van het bijzondere	67
4.1 Inleiding	67
4.2 Een omgekeerde route	69
4.3 Narcisme	71
4.4 Onderwerping aan het ik-ideaal	73
4.5 Van boven-ik naar ideaal-ik	74
4.6 Geen 'normie'	77
4.7 De toeloop begrijpen	79

Hoofdstuk 5

Werken aan een omgekeerde route	83
5.1 Inleiding	83
5.2 Voorbij communitarisme en convivialisme	84
5.3 Gezelschappelijkheid	87
5.4 Gezelschappelijkheid vormgeven	92
5.5 Een 'holding environment' in Taiwan	94
5.6 Een holding of een facilitating environment?	96
5.7 Het beperkte – maar ook bijzondere! – succes van Eigen Kracht-conferenties	99
5.8 Peer Supported Open Dialogue	102
5.9 Gezelschappelijke psychiatrie	104

Hoofdstuk 6

Relationeel vakmanschap	107
6.1 Inleiding	107
6.2 De deskundologie op afstand	109
6.3 Een psychiatrie van debutanten	112
6.4 Niet de ander, ik ben het probleem	115
6.5 Ambachtelijk werken in moerassige omstandigheden	120
6.6 Relationele bodemverrijking als weefsel van giften	124

Hoofdstuk 7

Het kan anders 131

7.1 Waar kan het landen? 131

7.2 Hoe kan het landen? 137

Eindnoten 147

Dankwoord 159

Lijst met geïnterviewden en meelezers 163

Over de auteur 165

Inleiding

We snakken naar de bevrediging van een omvattend narratief bij het uitpluizen van systemen, maar de evolutie heeft een voorsprong van 4 miljard jaar op ons, het had geen plan of enige aandrang om begrepen te worden door één van zijn slimme vruchten.

Philip Ball, in: *How life works*

1.1 Ontschuldiging, pretenties en het laaghangend fruit

De schroom om psychiatrische hulp te zoeken is eraf. Steeds grotere groepen wenden zich tot de psychiatrie in de hoop er verlichting te vinden voor hun angsten, somberheid, verwardheid, onzekerheden, ontremmingen, drukke gedrag of hun onmacht om zich te verhouden tot anderen. Een veel kleinere groep, met langdurige en meervoudige problemen waaronder psychiatrische, wordt al dan niet bewust in de steek gelaten of heeft de hoop opgegeven dat de psychiatrie nog iets voor hen kan doen¹. De psychiater Damiaan Denys noemt dit in een NRC-artikel “de overbehandeling van lichte gevallen en onderbehandeling van ernstige gevallen”². In dit boek gebruik ik zelf met opzet het bijvoeglijk naamwoord ‘ernstig’ niet, omdat ‘ernstig’ niet verwijst naar een gefixeerde toestand van iemand met aanhoudende en meervoudige problemen waaronder psychiatrische, maar naar hoe die toestand *gezien wordt* door anderen. Ook het begrip EPA-patiënt, dat staat voor patiënten met een ernstige psychiatrische aandoening, komt nergens in dit boek voor, terwijl dit boek wel over de onderzorg aan juist die groep gaat. De ernst kan bovendien niet los gezien worden van de verwaarlozing die eraan voorafging. De pretenties van de psychiatrie, maar ook de afhankelijkheidsreproductie die gepaard gaat met de werkwijzen waarin behandelaren als deskundige verschijnen in het leven van onzekere mensen, vormen mede de achtergrond voor de toeloop van de eerste groep naar dit werkveld en de afwending ervan van de tweede groep. Een andere verklaring voor de toeloop is dat meer en meer mensen de ontschuldigende uitwerking van een medisch-psychiatrische diagnose zoeken. Het lukt hen niet om te voldoen aan de prestatiedruk en ze vinden in het psychiatrisch label manieren om de blamage ervan te verzachten³. De diagnose

ontslaat hen van schuld en verantwoordelijkheid. Dit boek draait om de vraag of er een andere psychiatrie denkbaar is, die zich weet te verhouden tot beide groepen, maar met voorrang kiest voor de mensen die psychiatrie het hardste nodig hebben. Is er een psychiatrie denkbaar die zich bewust is van die prestatiedruk waarin mensen elkaars concurrenten⁴ zijn geworden en die bovendien onder ogen ziet dat de ggz als marktpartij en als concurrent van andere aanbieders een actor is die inspeelt op die oeverloze behoefte aan ontschuldiging? Is er met andere woorden een andere psychiatrie denkbaar dan degene waar we vertrouwd mee zijn? Die andere psychiatrie is inderdaad denkbaar. Sterker nog, die is er deels al. Die psychiatrie, die ik verder op in dit boek aan zal duiden als gezelschappelijke psychiatrie, staat echter onder grote druk en dreigt steeds opnieuw van het toneel te verdwijnen. Hoe die gezelschappelijke psychiatrie eruit ziet en hoe die versterkt kan worden is onderwerp van dit boek.

1.2 Bodemverrijking

Niet alleen de ggz kampt met een enorme toeloop aan cliënten – bijna de helft (48%) van de volwassenen in Nederland (18–75 jaar) heeft ooit in het leven één of meerdere psychische aandoeningen gehad – ook de jeugdhulp kent massieve wachtlijsten. In 2022 kreeg ruim 1 op de 10 jeugdigen een vorm van jeugdzorg⁵, op dit moment (2025) maken 470.000 van de 3,3 miljoen kinderen tot achttien jaar gebruik van jeugdzorg – dat is een op de zeven⁶. Een ongekende toestroom van mensen zoekt hulp of steun bij welzijnsinstellingen, ggz-instellingen en instellingen voor jeugdhulp. De Nederlandse filosoof Harry Kunneman ontvouwt in verschillende publicaties⁷ inzichten die in mijn ogen verstrekkend zijn voor het begrijpen van dit maatschappelijk probleem. Kunneman bekritiseert het idee dat de maatschappij of de samenleving alleen door mensen wordt gevormd. De maatschappij moet in zijn ogen gezien worden als een samenstelsel van netwerken die alle levensvormen op aarde met elkaar vormen. Hij introduceert een andere kijk op samenleven, die van de biotische verwevenheid. “Het leven, werken en welvaren van mensen is”, in zijn visie, “onlosmakelijk verbonden met het leven, werken en welvaren van talloze andere levensvormen met wie wij samenleven en van wie wij in cruciale opzichten afhankelijk zijn (2024:4).” Dode en levende natuur zijn in zijn ogen niet gescheiden maar werken voortdurend op elkaar in. In eerdere publicaties liet hij al zien dat wij mensen leven van het werk dat microben als bacteriën, schimmels en algen vele miljoenen jaren voor ons hebben verricht. Sterker nog, deze zowel concurrerende als samenwerkende levensvormen spelen

een cruciale rol bij het realiseren van levensvatbare condities op onze planeet, condities waar wij niet zonder kunnen. Onze eenzijdige kijk op samenleven maakt dat we onszelf als boven en buiten de natuur beschouwen en niet als onderdeel daarvan. Zoals veel ecologen wijst ook Kunneman op het verlies van biodiversiteit die gepaard gaat met de enorme toename van het aantal slachtdieren. Overbemesting en eenzijdige productiegewassen als raaigras en snijmais leiden tot bodemverarming. Planten die het goed doen op stikstof krijgen de overhand en drukken andere soorten weg. De bodemverzuring die daar het gevolg van is, verdringt op haar beurt calcium, kalium en magnesium, die uitspoelen en niet meer beschikbaar zijn voor planten, en zo raken hele ketens van planten, insecten en vogels verstoord. Intussen kunnen we in de zomer naar Zuid-Frankrijk rijden zonder dat we de autoruiten en de koplampen vol insecten hebben zitten, zoals dertig jaar geleden nog het geval was. De achteruitgang van insecten zette vervolgens de degradatie van vogelpopulaties in gang.

Wie de samenleving slechts opvat als het samenleven van *mensen* merkt niet of te laat op dat het opsouperen van steenkool, olie en gas in slechts een vijftiental decennia – nota bene door de arbeid van microben over vele miljoenen jaren laagje voor laagje opgebouwd onder onze voeten – onszelf bedreigt. Om te begrijpen wat er gaande is komt Kunneman uiteindelijk met de metafoor ‘bodemverarming’ en laat ermee zien dat de verarming van de biotische bodem van de aarde gepaard gaat met de verarming van de relationele bodem van het menselijke bestaan. Die relationele bodem wordt in de ogen van Kunneman gevormd door partner- en familierelaties, ouder-kindrelaties, vriendschappen, buurtrelaties en werk; “gezelschappelijke relaties waarin mensen met ups en downs goed gezelschap proberen te zijn met en voor elkaar, en daarin, in het bijdragen aan en deel zijn van goed gezelschap, kunnen wortelen als persoon (p5).” Met andere woorden, de belangrijkste voeding voor hun identiteit en actorschap ontleen mensen aan deze relationele bodem. Sterker nog, wortelen in deze bodem doet ook andere mensen en andere levensvormen floreren. In deze manier van denken worden onderlinge afhankelijkheden niet ontkend of weggedrukt maar gevierd met alle ongemakken en conflicten die daar ook bij horen. Die relationele bodem wankelt echter voor steeds meer mensen door hyperindividuele leefstijlen, door onderlinge concurrentieverhoudingen, door de zucht naar consumptief geluk, persoonlijk succes en controle over het eigen leven. Kunneman noemt dit het opdrogen van gezelschappelijke hulpbronnen ten faveure van ‘selfie-groei’, waarmee hij doelt op het genereren van maximale aandacht voor de eigen persoon. De ‘selfie-identiteit’ stelt individuen in staat om succesvol te zijn in allerlei concurrentieverhoudingen en voedt op haar beurt weer de groei van de kapitalistische marktco-

nomie, en zo komt er opnieuw meer stikstof in de bodem en wordt de biotische bodem van ons bestaan steeds verder aangetast. Tot zover Kunneman.

Uitputting van de bodem en uitputting van de mensen hangen zo gezien met elkaar samen. Veel mensen ervaren deze bodemverarming, zijn eenzaam⁸ (4,9% van de volwassenen), zijn opgebrand of voelen zich vervreemd en wenden zich tot de psychiatrie. Tegenover bodemverarming zou bodemverrijking kunnen staan; zou dat laatste het doel van die andere psychiatrie kunnen zijn? Voordat ik daar enthousiast bevestigend op inga een paar kanttekeningen.

De term 'bodem' kan connotaties oproepen met 'blut und boden'; bodem als een sacralisering van de eeuwige en onverbreekelijke band tussen een bepaald volk en een vastomlijnde bodem waarop zij leven. Bodem wordt in dit boek juist niet vanuit een essentialistisch perspectief bekeken en wordt al helemaal niet gezien als een onveranderlijke toestand. De bodem waaróp en waarván wij leven is voortdurend in beweging; hij wordt doorsneden met schimmeldraden die zorgen voor uitwisseling van voedingsstoffen tussen planten, bomen en de afvoer van afvalstoffen. Wormen, springstaarten, aaltjes en mijten banen zich al etend en uitscheidend constant een weg in de bovenste 30 centimeter van de bewortelde bodem. Miljarden microben en schimmels zorgen er bovendien voor dat organisch materiaal wordt afgebroken en als voedingsstoffen in de bodem terechtkomen. Onze bodem is met andere woorden een broeinest van activiteiten en is alles behalve onveranderlijk. Bodemverrijking verwijst naar een proces: een proces waarbij afbraak leidt tot vruchtbaarheid, tot humusvorming, maar ook naar voortgaande worteling, breder wordende vertakking, grotere genetische variatie en meer biodiversiteit. In symbolische zin verwijst het naar gegrond-zijn, ingebed-zijn; maar ook letterlijk naar gedragen worden. Toch kan gegrond-zijn, ingebed-zijn of gedragen worden niet het ultieme doel van psychiatrie zijn. Deze symbolische bodemverrijking zou tot handelingsvermogen (agency) moeten leiden. Daarover nu meer.

1.3 Handelingsvermogen

Alhoewel dit boek over psychiatrie gaat, spelen ziekte, stoornissen en syndromen een bescheiden rol. En dan met name in de betekenisgeving die actoren als cliënten, familieleden, hulpverleners, verzekeraars, wetgevers en collega-onderzoekers aan die begrippen geven. Handelingsvermogen speelt daarentegen een veel grotere rol⁹. Vandaar dat ik hier nu al wat langer bij stilsta. In navolging van de Britse socioloog Giddens zie ik handelingsvermogen (agency) als het vermo-

gen om de structuren waarin wij samenleven (de sociale orde) samen met anderen steeds opnieuw tot stand te brengen. Giddens vat de sociale orde niet op als een mechanisch van tevoren geprepareerde wereld maar als een werkelijkheid die steeds opnieuw tot stand gebracht wordt door de actieve handelingen van competente actoren. Mensen transformeren de wereld, en door deze te ‘humaniseren’, transformeren ze zichzelf¹⁰. Dit boek gaat over mensen en het werk dat zij samen verzetten. Giddens’ theorie over hoe mensen steeds opnieuw weer gevormd worden door de structuren die ze samen met anderen vormgeven, sluit naadloos aan bij dit boek. Zijn relationele kijk op handelingsvermogen opent een praktisch, handelingsgericht en optimistisch perspectief op de situatie waar we met de psychiatrie in beland zijn. Ik vraag van de lezer om de bril van Giddens – de visie dat actoren hun omgeving actief vormgeven en zij op hun beurt weer gevormd worden door die omgeving – steeds in het achterhoofd te houden. Ik vul het perspectief van Giddens aan met een ogenschijnlijk eenvoudige kijk op handelingsvermogen van Kunneman. Hij ziet actorschap als het vermogen van levende wezens *om relaties tot stand te brengen*. Dat handelingsvermogen en het werk dat eruit voortkomt, is in zijn ogen niet alleen voorbehouden aan mensen maar aan alle levensvormen, of bioten, zoals hij zou zeggen. Op het werk dat bioten miljoenen jaren voor ons hebben verricht bouwen wij niet alleen voort, wij komen er uit voort. Sterker nog, wij zijn zelf bioten. Alleen zijn wij bioten die toenemend ten koste van andere bioten leven, zeker de laatste 150 jaar. Het perspectief van Kunneman op handelingsvermogen opent enerzijds de ogen voor de lange ontstaansgeschiedenis van biotisch leven en zet anderzijds mogelijkheden om hedendaagse problemen zoals de overloze behoefte aan psychiatrie in een ander daglicht. Het denken in termen van oplossen of interveniëren is *zelf* het probleem. De crisis van de moderniteit in de gedaante van klimaatverandering, teruglopende biodiversiteit en verlies van perspectief voor mensen, kan niet met nog meer moderniteit worden ‘opgelost’. Kunneman volgend, lijkt het zaak om niet alleen goed gezelschap voor andere levensvormen te worden, maar ook voor onszelf. De lens van Giddens laat ons zien hoe we structuren tot stand brengen die ons doen vereenzamen, ontregelen, ons gevangen houden in een patiëntenrol, en ook hoe we die structuren weer kunnen veranderen. De lens van Kunneman richt het vizier op bodemverrijking en het ambachtelijk werk dat daarvoor nodig is. Beide perspectieven zijn echter door en door relationeel. Handelingsvermogen komt tot stand in contexten, wordt beïnvloed door complexe terugkoppelingslusen die zich laten zien in circulariteit en tentativiteit. Met andere woorden, handelen wordt gevoed door de inbedding waaruit ze voortkomt en omgekeerd wordt de inbedding door het handelingsvermogen van actoren gevormd. In termen van

dit boek: een rijke relationele bodem is nodig om handelingsvermogen te verwerven, te behouden of uit te bouwen en omgekeerd zal dat vermogen de bodem opnieuw verder verrijken. Relationele bodemverrijking en handelingsvermogen roepen elkaar aldus op. Het omgekeerde echter ook: relationele bodemverarming verarmt handelingsvermogen.

De psychiatrie waar in dit boek voor gepleit wordt, werkt aan contexten waar handelingsvermogen kan ontstaan en doet dat door middel van relationele bodemverrijking: mensen erbij halen, verrijkende culturele ervaringen opdoen, onderwijsleersituaties op touw zetten waarin mensen steun en veiligheid ervaren om te leren. Ik illustreer dit graag met een situatieschets van meer dan 24 jaar geleden.

Met twaalf mensen uit De Kustersgang en De Open Hof, twee instellingen voor maatschappelijke opvang, gingen we vanuit de stad Groningen in een busje naar het Rijksmuseum in Amsterdam. Er waren meer mensen die zich hadden aangemeld dan er plaats was in het gehuurde busje. Tegen een meerprijs kregen we een groter busje mee waarin plaats was voor 16 personen. De groep mensen die meeging leefde al lange tijd op straat, was verslaafd en/of verward en stond voor een deel bekend als 'moeilijk'. Ik deed toentertijd veldonderzoek in de openbare geestelijke gezondheidszorg en ging als vrijwilliger mee. Aanvankelijk dachten we dat er minstens twee rookpauzes gepland moesten worden onderweg. Gek genoeg bleken die helemaal niet nodig. Eenmaal onderweg in het busje begonnen de verhalen. Voor Drachten reden we langs een bord op de snelweg met 'Surhuisterveen'. Eén van de mensen bleek daar zijn jeugd doorgebracht te hebben. Een heel verhaal over de weg van dit dorp naar een bestaan als dak- en thuisloze volgde. Anderen haakten aan met herinneringen en verhalen. Aangekomen in Amsterdam moest het busje geparkeerd worden en moesten we even een tijdje wachten. De begeleiders waaronder ik waren verbaasd over de hoffelijkheid en geduld van de groep. Eenmaal binnen in het museum werden we allerhartelijkst ontvangen door suppoosten. Ook toen één van de mensen het rookalarm in de WC had geactiveerd omdat hij daar had zitten basen (crack roken), bleef het personeel vriendelijk. Degene die de excursie leidde hadden we van tevoren gemeld dat de groep mogelijk een 'korte spanningsboog' had. Het tegendeel bleek het geval, de mensen hadden ongemeen veel aandacht voor de schilderijen en reageerden uitgebreid op de toelichtingen. In de eetgelegenheid daarna en op de terugweg, was er geen onvertogen woord. Als de geur van de groep niet zo indringend was, de ontbrekende tanden niet zo zichtbaar, het haar en de baarden niet zo onverzorgd, dan kon het gezelschap doorgaan voor een groepje van de Volksuniversiteit dat er die middag ook was.